

Reljina pećina na južnom Velebitu

Maja Grgurić Srzentić, Dora Čar, Leo Arbutina

Reljina pećina jednostavan je speleološki objekt na primorskoj padini južnog Velebita, a smještena je uz stari stočarski put koji vodi do Like. Probna arheološka istraživanja iz 2023. godine obuhvatila su tri sonde kako bi se stekao uvid u dinamiku korištenja špilje. Za sada je utvrđeno intenzivno korištenje objekta od srednjeg neolitika do kraja brončanog doba, s vjerojatno sporadičnim posjetama sve do recentnih razdoblja. Najstariji horizonti potvrđeni su brojnim ulomcima lončarije, ostacima litičke i koštane industrije, kao i životinjskim kostima. Korištenje špilje kao staje potvrđeno je *fumier* naslagama. Arheološko istraživanje uključilo je i etnografsku komponentu kako bi se dobio potpun uvid u korištenje Reljine pećine sve do njenog potpunog napuštanja.

Ključne riječi: Velebit, špilja, arheologija, etnologija, prapovijest

► Uvod

Reljina pećina nalazi se uz stari stočarski put na primorskoj padini južnog Velebita. Na 588 metara nadmorske visine, s otvorom okrenutim prema jugoistoku, nadgleda obližnju renjevačku (Ranjevac, Renjevac, Reljinovac) plodnu udolinu u kojoj se danas nalaze ostatci pastirskih ljetnih stanova (sl. 1). Do zaseoka vodi planinarski, odnosno stočarski put iz sela Ljubotić, a najbliži pristup od Renjevca do špilje je s makadamske ceste koja prolazi s njezine južne strane, uzbrdo kroz šumarak. Zbog gustog raslinja ulaz je danas nemoguće vidjeti sve dok se ne dođe nekoliko metara od njega.

Špilju kao potencijalni arheološki lokalitet prvi spominje M. Malez šezdesetih godina 20. st. u radovima o rekognosciranju speleoloških objekata na području Velebita (Malez, 1962; 1969), a idući je obilazi i spominje S. Forenbaher osamdesetih godina prošloga stoljeća (Forenbaher, 1988). Oba izvora spominju površinske nalaze prapovijesne keramike. Prvo speleološko istraživanje poznato je iz sedamdesetih godina 20. st., a proveo ga je S. Tomerlin iz speleološkog odsjeka „Liburnija“ iz Zadra.¹ Članovi istog društva vrše više istraživanja tijekom prvog desetljeća 21. st., a o kasnobrončanodobnim i željeznodobnim površinskim nalazima piše M. Dubolnić (Dubolnić, 2006: 5). Poznato je da su je 2003. godine obišli i slovenski speleolozi.² Na nekoliko mjesta u prvoj dvorani vidljivi su tragovi amaterskog iskopavanja u vidu zatrpanih jama ili nanosa rahle zemlje, prepune ulomaka lončarije. Na žalost, upravo su ovakva nestručna „sondiranja“ uvelike otežala odabir pogodne pozicije za probno sondiranje.

Probno arheološko istraživanje Reljine pećine izvršeno 2023. godine pod vodstvom asistentice Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru Maje Grgurić Srzentić, a u sklopu projekta „Tracking the Mountain Herders Back to Prehistory“ koji je financiran stipendijom američke udruge The Explorers Club.

¹ Informacija je dobivena od kazivača Tome Vukića iz Krušnice.

² Informacija je dobivena od Livija Kotlara, člana SO Liburnija iz Zadra.

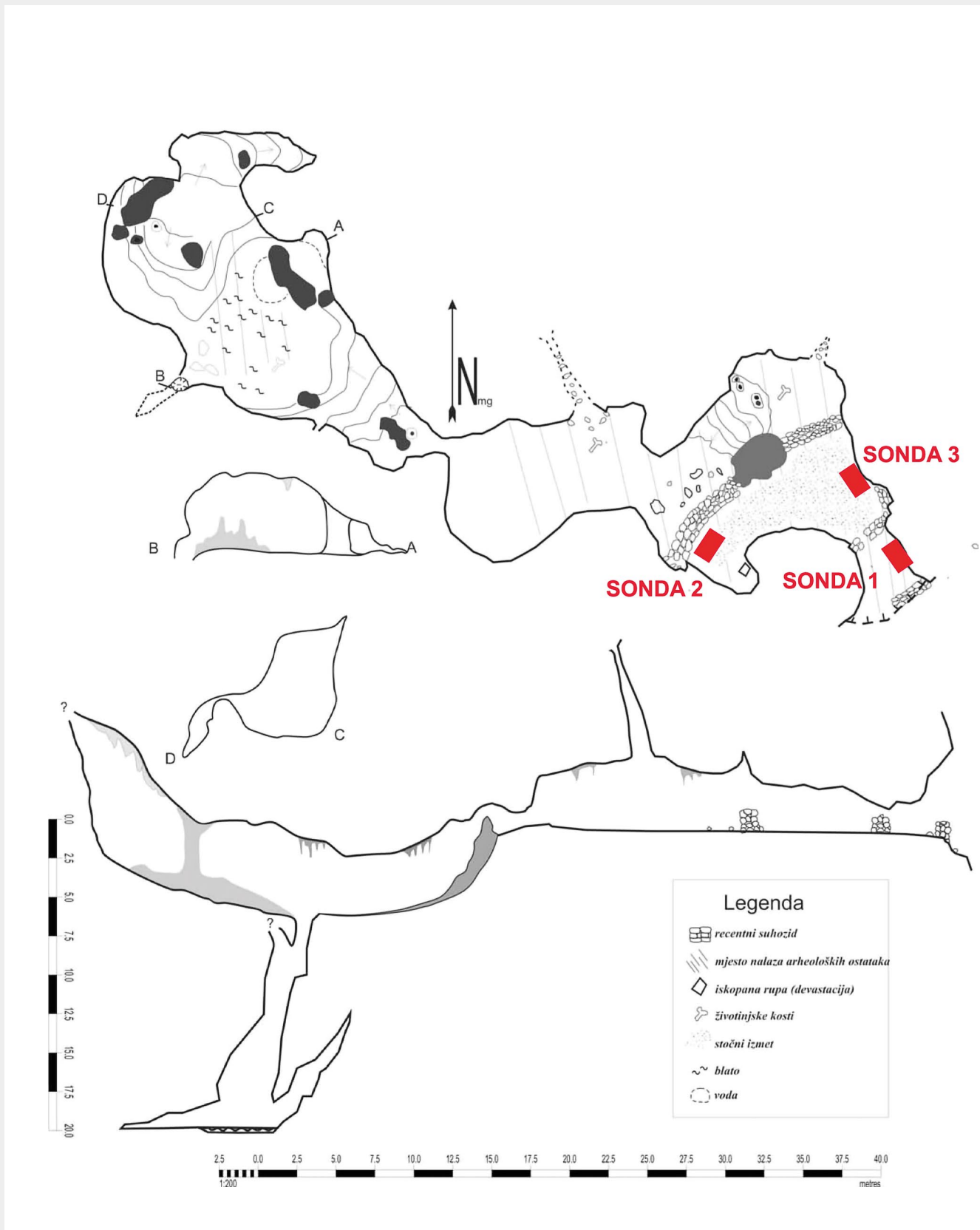

▲ Slika 1. Položaj Reljine pećine, pogled s jugozapada (preuzeto s: <https://earth.google.com/web>)

► Morfologija špilje

Riječ je o jednostavnom speleološkom objektu čiji se prostor može ugrubo podijeliti na tri dvorane i jedan vertikalni kanal (sl. 2). Prirodni ulaz u pećinu naknadno je sužen suhozidnom dogradnjom pa visina ulaza sada iznosi 1,60 metara, a širina oko 0,70 metara, dok je originalna širina iznosila 2,50 metara u donjem, najširem dijelu. Desno od ulaza, na oko metar visine, nalazi se još jedan otvor koji se pruža vertikalno prema gore i završava s unutarnje strane špilje, na visini oko metar i pol iznad današnje hodne površine. Taj otvor u potpunosti je namjerno zapunjen kamenjem. Ispred špilje nalazi se suhozidna ograda koja je vjerojatno ograđivala prostor za vrt, a manji suhozid dograđen je uz istočni zid špilje, zatvarajući prostor ispred ulaza u objekt koji nadvisuje izvučeni strop. Prva dvorana, dimenzija oko 12 x 15 metara djelomično je poprečno podijeljena velikom sigom koja seže sve do stropa. Ista je dodatno umjetno pregrađena s dva suhozida od kojih se svaki nadovezuje na spomenutu sigu i nastavlja u suprotnom smjeru prema zidovima špilje. Dio špilje od ulaza do spomenutih suhozida uglavnom je suh i ravan, a strop je na oko 2,5 metra visine (sl. 3). Iako u njega ne dopire direktna sunčeva svjetlost, prostor je ugodan za boravak. Druga dvorana nastavlja se horizontalno na prvu, bez promjena u nivelaciji terena, ali odijeljena je prirodnim suženjem. Dimenzija je oko 10 x 15 metara, a visina stropa doseže do 5 metara. Za vrijeme trajanja arheoloških istraživanja u studenome ovaj dio bio je suh, međutim jasno je da ovdje dopire voda nakon jačih kiša jer iz stropa dvorane vodi dimnjak kroz koji dopire svjetlost. Dimnjak je djelomično zapunjen kamenjem.³ Treća dvorana nastavlja se na drugu vertikalnim skokom od oko 4 metra prema dolje. Ova je dvorana prepuna špiljskih ukrasa, vrlo razvedena, blatna i nezgodna za hodanje. Iz te dvorane u dubinu se spušta uzak kanal u koji se nismo spuštali. Prethodnim istraživanjima dosegnuta je dubina od 15-ak metara. Pregledom prve razine treće dvorane pronađeno je nekoliko ulomaka prapovijesne keramike koja je ovdje vjerojatno dospjela slijevanjem vode za jačih kiša.

³ Prema kazivanju Anke Sjauš iz Ljubotića, ona je kao dijete sudjelovala u zatrpavanju dimnjaka kamenjem.

▲ Slika 2. Speleološki topografski nacrt Reljine pećine sa shematski označenim pozicijama probnih sondi (arhiva SO „Liburnija“, uredila Maja Grgurić Srzentić)

▲ Slika 3. Prva dvorana i radovi u sondi 2 (foto: Marko Lorenzo Blaslov)

► Etnografski podatci o špilji

Razgovori sa stanovnicima podgorskih naselja okolnog područja uvelike su pridonijeli razumijevanju i interpretaciji korištenja prostora špilje. Reljina pećina nekada je služila kao povremeni zaklon za ovce i koze stanovnika Renjevca. Prema kazivanju Tome Vukića iz Kruščice, jedinog preostalog povremenog stanovnika Renjevca, špilju je, prema pričama starijih, za svoje životinje (blago) prije trisetotinjak godina prvi počeo koristiti izvjesni Relja prema kojemu je špilja i dobila ime. Prema priči, Relja je dugo duž Velebita tražio najpogodnije mjesto za svoje životinje, a upravo ova špilja, iako ne sasvim pogodna za stanovanje, bila je najbolje mjesto za njegovo blago. Toj priči u prilog ide i navodno postojanje jezera, odnosno pitke vode u špilji. Suhozidne pregrade u prvoj dvorani, na koje je nekada bilo nabacano suho granje, navodno su služile kao prepreka životinjama da ne upadnu u jezero na suprotnoj strani.⁴ Pregledom horizontalnog dijela špilje teško je zamisliti da se iza zidova mogla skupiti veća količina vode koja bi ugrozila stoku, tim više što teren prirodno završava spomenutim vertikalnim padom u treću dvoranu. Prema istom kazivaču, posljednji korisnik špilje bio je izvjesni Pere Gazić 70-ih godina prošloga stoljeća. Prostor ispred ulaza u špilju korišten je za odmor i druženje pastira, a tome, osim usmene predaje, svjedoči i nekoliko kamenih „stolica“ zatečenih po dolasku na lokalitet. Iznad špilje nalazi se glinište odakle se vadila glina za izradu podova obližnjih pastirskih stanova te za pregradnju staja. Takva glina miješala bi se s kostrijeti, odnosno dlakom svinja radi dobivanja veće čvrstoće.⁵ Od Anke Sjauš iz Ljubotića saznali smo da se u špilji nalazila drvena greda uglavljena među stijene, a s nje je visjelo sijeno kojim su se hranile ovce i koze. Osim toga saznali smo i da se striženje ovaca obavljalo u špilji, dok bi se vuna prala kod kuća u spomenutom zaseoku Renjevac, a u starija vremena na leđima bi se nosila sve do Kruščice i prala u moru.

⁴ Prema kazivanju Tome Vukića, iako se on sam ne sjeća da je s druge strane ikada bilo puno vode, kamoli jezero.

⁵ Iako se termin kostrijet vezuje za kozju dlaku, prema kazivaču ovdje je bila riječ o svinjskoj dlaci.

► Probne sonde i stratigrafija

Probno istraživanje predvidjelo je dvije sonde veličine 2 x 1 metar, jednu pred ulazom u špilju, a drugu u unutrašnjosti. Dobar tempo iskopavanja omogućio je otvaranje još jedne sonde, u ulaznom dijelu špilje, na mjestu na kojem su kulturni slojevi uništeni. Poremećena stratigrafija omogućila je brže kopanje do netaknutih slojeva, a istovremeno je sakupljeno dovoljno pokretnog arheološkog materijala kako bi se dobio okvirni pregled razdoblja u kojima je špilja bila korištena. Zemlja iz sve tri sonde sustavno je prosijavana kroz sito oka širine 5 mm.

Prva sonda smještena je pred naknadno suženim ulazom u špilju, uz istočni zid vanjskog dijela špilje (sl. 2). Položaj sonde uvjetovan je isključivo informacijom o zadržavanju, odnosno druženju pastira na ovome prostoru. Sonda je orijentirana u smjeru sjeverozapad – jugoistok, površine 2 m², a podijeljena je na kvadrante A1 i B1. U sondi 1 definirano je ukupno 11 stratigrafskih jedinica, a iskop je radi nedostatka vremena završen na dubini od 110 centimetara u najdubljem dijelu (sl. 4). Položaj sonde ispred današnjeg ulaza u špilju, iako i dalje dio ulaznog prostora u sam objekt, uvjetovao je specifičnu stratigrafsku sliku koja se na prvu činila kao humusni sloj prepun korijenja bez naznaka uslojavanja. Međutim, povremene promjene u sastavu tla u vidu povremeno veće koncentracije sitnih kamenčića ili grumenja zemlje omogućili su izdvajanje pojedinih stratigrafskih jedinica. Jedini sloj koji je bilo moguće jasno pratiti sloj je crvenkaste grumenaste gline koji se pružao iz smjera unutrašnjosti špilje padajući prema jugu. Taj je sloj bio sterilan, a vjerojatno je riječ o glini s gliništa koje se nalazi iznad špilje. U sondi 1 posebno je iznenadio pronalazak čitave posude s poklopcem *in situ*, o kojoj će biti riječi kasnije, dok fundus ostalih nalaza čine nepovezani ulomci lončarije, fragmenti životinjskih kostiju te nešto litike.

Mala površina probnih sondi u speleološkim objektima nije pogodna za praćenje slojeva kada je riječ o *fumier* naslagama, međutim jasan stratigrafski slijed u profilima uglavnom kompenzira komplikacije pri iskopavanju. Takva situacija zatekla nas je u sondi 2.

Sonda 2 otvorena je u jugozapadnom dijelu prve dvorane, u blizini južnog suhozida (sl. 2). Dimenzije sonde iznosile su 2 m², a orijentirana je u smjeru sjeveroistok – jugozapad te podijeljena na kvadrante A1 i A2. U ovoj sondi definirano je ukupno 15 stratigrafskih jedinica i pet situacija (sl. 4). Stratigrafski profil sonde ukazuje na tipični *fumier*, odnosno sedimentni facijes „slojevite torte“ koji je najpouzdaniji pokazatelj korištenja špilje kao staje

▲ Slika 4. Reprezentativni prikaz stratigrafije Reljine pećine iz probnih sondi (izradila: Maja Grgurić Srzentić)

(Gerometta i Boschian, 2022: 13) (sl. 4). Na žalost, sjeverni kvadrant gotovo je u potpunosti uništen prokopima javavaca pa se ubrzo odustalo od njegovog daljnjeg istraživanja. Umjesto toga, ispražnjene životinjske jamice iskorištene su kao pomoćni profil prilikom istraživanja. Kvadrant A1 iskopan je do dubine 65 centimetara, a sadržavao je vrlo malo sitnih ulomaka lončarije i životinjskih kostiju, te nekoliko komada litike.

Sonda 3, iako neplanirana, otvorena je kako bi se utvrdio kronološki presjek kroz dostupni keramički materijal (sl. 2). Naime, sonda je otvorena odmah iza ulaza u špilju, uz istočni zid, jer je na tom mjestu uočena rahla zemlja i najveća koncentracija izbačenih ulomaka lončarije i životinjskih kostiju. Dimenzije sonde isprva su iznosile 1 x 1 m², no sonda je radi dubine naknadno proširena na 2 x 1 m². Do relativne dubine od 115 centimetara od današnje hodne površine stratigrafija je bila u potpunosti poremećena (sl. 4). Tek se na spomenutoj dubini situacija počela mijenjati, odnosno pojavili su se intaktni slojevi – žućkasta nabijena površina na kojoj su u kutu sonde uočeni tragovi vatrišta. U ovoj sondi izdvojeno je ukupno osam stratigrafskih jedinica i jedna situacija, do za sada dosegnute dubine od 150 centimetara. Čini se da se najniži dosegnuti slojevi poklapaju sa završnom situacijom iz sonde 1 jer je i ovdje definiran sterilni sloj gline. Iz neporemećenih slojeva potječe nekoliko ulomaka lončarije i životinjskih kostiju.

Stratigrafski slijed iz probnih sonda za sada je nedostatan za postavljanje pouzdane kronologije naseljavanja špilje, ponajviše radi više ili manje poremećene stratigrafije, no prema dostupnom keramičkom materijalu i usmenim informacijama, faze se ugrubo mogu podijeliti u recentnu, novovjekovnu i kasnoantičku fazu, a kasnije na kontinuirano korištenje špilje tijekom čitavog brončanog doba sve do srednjeg neolitika. Ilustracije radi, u sondi 1 taj slijed pratimo kroz nešto više od jednog metra sedimenta s nalazima iz srednjeg neolitika u najdubljim slojevima, dok je isti slijed u sondi 2 sveden na tek 65 centimetara naslaga gdje je trenutno dno iskopa datirano u 4357 – 4253 pr. Kr. kalibrirano (DeA-47279, 5466±25 prije sadašnjosti, situacija 5, U-8). U sondi 3 nešto više od jednog metra sedimentnih naslaga devastirano je, a prvi sloj od 35 centimetara netaknutih slojeva radiokarbonski je datiran u 3011 – 2894 pr. Kr. kalibrirano (DeA-47277, 4326±25 prije sadašnjosti, SJ 2, U-1), iako sadrži ulomke lončarije iz svih faza.

► Analiza odabranih ulomaka lončarije

Cjelokupni uzorak lončarije iz Reljine pećine iznosi 730 ulomaka težine 11 779 g, uključujući i jednu gotovo cjelovitu posudu. Od ukupnog broja tek je 120 ulomaka izdvojeno kao dijagnostički materijal. S obzirom na početnu fazu istraživanja i vrlo malu površinu sonda nezahvalno je govoriti o učestalosti nalaza po kubičnom metru iskopanog sedimenta. Prikupljeni ulomci malih su dimenzija, osim u slučaju spomenute cjelovite posude. Najveći broj uzoraka očekivano je prikupljen iz sonde 3, 384 (52,63 %) ulomaka ukupne težine od 6734 g (57,17 %). U sondi 1 pronađeno je ukupno 250 (34,25 %) ulomaka koji skupno teže 4344 g (36,88 %), dok je u sondi 2 očekivano prebrojano tek 47 (6,44 %) ulomaka ukupne težine od 701 g (5,95 %). Dok razlomljenost ulomaka za sondu 1 i 3 iznosi podjednakih 57 ulomaka po kilogramu, za sondu 2 ta je vrijednost veća i iznosi 67 ulomaka. Ovi iznosi podudaraju se s interpretacijom sonde 2 kao mjestom gdje su se držale životinje, čije je gaženje uzrokovalo veću razlomljenost.

U nastavku donosimo pregled dijagnostičkih ulomaka tipičnih za pojedina razdoblja čime je dan i preliminarni pregled okvirnih faza nalazišta. Prije svega, analizom keramičkog materijala utvrđen je kronološki disbalans unutar svake pojedine sonde, a on je očekivano najizraženiji unutar sonde 3. Miješanje arheološke građe rezultat je različitih postdepozicijskih procesa, poput bioturbacija uzrokovanih obitavanjem životinja u sondi 2 i 3 te rastom korijenja u sondi 1, pri čemu su tragovi navedenih procesa bili prisutni tijekom cijelog tijeka iskopavanja sonda. Isto potvrđuje i tafonomska analiza pronađenih životinjskih kostiju o kojoj će riječi biti kasnije.

U najmlađu fazu stratigrafskog slijeda korištenja špilje smješteni su svi ulomci keramike s tragovima lončarskog kola. Ulomak majolike iz sonde 2, smješten u 18. st. (T. 2: 1), najmlađi je nalaz, ne računajući recentno korištenje špilje do 70-ih godina 20. stoljeća. Nažalost, ostali ulomci iz sonde 2 premaleni su za precizniju dataciju, međutim izuzet ćemo još ulomak oboda i tijela bikonične posude pronađene u istom sloju sa spomenutom ručkom (T. 2: 2). Slične profile recipijenata poznajemo s lokaliteta Monkodonja (Hellmuth Kramberger, 2017: 92-95; sl. 66, IVb-c), ali recipijenti ovakve profilacije ipak su pehari manjih dimenzija. Prema veličini, na našem primjerku radi

se o recipijentu promjera oko 36 cm, odnosno ovdje je vjerojatnije riječ o zdjeli. Uzak krajnji dio oboda lagano je, gotovo neprimjetno istaknut prema van, na način da izgleda kao da je prividno zadebljan. Od oboda zdjela se vrlo lagano širi prema konusu od kojeg je nadalje tijelo posude zavijeno prema unutra. Ovakve zdjele poznate su s prostora sjeverne Italije, točnije iz sojeničkog naselja Lavagnone u mjestu Desenzano del Garda na jezeru Lago di Garda u blizini Verone (de Marinis *et al.*, 2005, sl. 7: 14; Rapi, 2007, 157; (kat. br. 104) sl. 25: 104). Na ovom primjeru radi se o zdjelama ranog brončanog doba, odnosno BA IC. S druge strane, na hercegovačkom prostoru sličan je primjerak pronađen u Hateljskoj pećini (Marijanović, 2003, T. XVI: 1) unutar faze III, odnosno razvijenog eneolitika. S obzirom na sam kontekst nalaza ove posude, možda bi ipak mogli govoriti o brončanodobnoj lončariji.

Sonda 1 dala je nešto više odredivih ulomaka. U stratigrafskom slijedu izmjenjuju se uglavnom nedijagnostički ulomci tijela posuda prapovijesne fature, uz nekoliko karakterističnih ulomaka neolitičke, eneolitičke i brončanodobne lončarije. Ovakva slika ponavlja se sve do trenutnog dna sonde, s iznimkom nekoliko ulomaka s tragovima lončarskog kola koji se pojavljuju kroz gotovo čitav stratigrafski slijed. Za primjer izdvajamo ulomak oboda grube keramike s tragovima kola i izvučenim obodom kojeg smo smjestili u kasnu antiku (T. 2: 3). Vjerojatno je riječ o trbušastom loncu stegnuta vrata sa široko izvijenim i ravno odrezanim obodom (Karađole i Borzić, 2020: 58, T IV: 4).

Primjere ulomaka brončanodobne lončarije započet ćemo jednim nalazom koljenaste ručke iz sonde 3, s ravnom trokutastom pločicom pri obodu (T. 3: 4) koja već na prvu asocira na identične nalaze iz obližnje Vaganačke pećine (Forenbaher i Vranjican, 1985: 11, T7: 1-3, 8a: 6-7). Na našem primjerku također je riječ o koljenastoj obodnoj ručki s ravnom trokutastom pločicom, a nalazimo ih primjerice i na lokalitetu Gudnja gdje Marijanović opisuje ovakav primjerak ručki koje su stajale na šalicama (2005, T.LVIII: 3). Takve ručke smatraju se tipičnima za srednje brončano doba Istre i sjevernog Jadrana, iako ih se nalazi i u ranoj, kao i u kasnoj fazi, o čemu detaljnije piše Čuka (2009: 27). Na Gradini Monkodonja autorica ovakve primjerke ručki naziva *trokutaste ručke s pločicom* te ih smješta u starije i početak srednjeg brončanog doba, a također su stajale na šalicama (Hellmuth Kramberger, 2017: 85, 106, 244; sl. 215, tab.27: 7, 9)

Ulomak tunelaste ručke (T. 2: 5) također se može smjestiti u isti vremenski period (Forenbaher i Kaiser, 2008: 65, T21: 5). Prema Gabrovcu, tunelaste ručke tipična su pojava kulture polja sa žarama (Gabrovec, 1983: 59).

Ulomak trbušaste posude s očuvanim obodom i potkovičastom drškom (T. 2: 6) vrlo je sličan primjerku iz Vaganačke pećine koji se vremenski smješta od kraja srednjeg brončanog doba do željeznog doba (Forenbaher i Vranjican, 1985: 14, T10: 5). Isti tip drške primjerice nalazimo u Grapčevoj špilji gdje se javlja u mlađoj fazi srednjeg brončanog doba (Forenbaher i Kaiser, 2008: 66).

U brončano doba smještamo i nalaz tanke stjenke, vjerojatno nekog manjeg recipijenta, s niskim cilindričnim i prema van izvijenim obodom. Ispod vrata nalazi se ukras okomito postavljenih linija koje su duboko urezane nekim tupim predmetom (T. 2: 7). Identičan primjerak posude trbušastog oblika i manjih dimenzija s cilindričnim vratom koji je izvijen prema van, a od samog ramena posude stoji ukras okomito postavljenih linija načinjenih grubim urezivanjem, nalazimo u Vaganačkoj pećini gdje autori posudu smještaju u fazu 6, odnosno u rano i dio srednjeg brončanog doba (Forenbaher i Vranjican, 1985: 10-11, T. 3: 11).

Jedan primjerak male horizontalne ušice (T. 2: 8) ponovo možemo povezati s identičnim nalazom iz Vaganačke pećine, a autori je tamo smještaju u fazu 6, odnosno u rano i dio srednjeg brončanog doba (Forenbaher i Vranjican, 1985: 10, T6: 9). Identične primjerke nalazimo i u Grapčevoj špilji, u slojevima podfaze 1.3 nazvane „skromni“ klasični Hvar (Forenbaher i Kaiser, 2008: 54-56, T. 16: 3, T. 17: 3). U Pupićinoj peći ulomak horizontalne ušice smješten je pod keramiku faze 3, odnosno kasni eneolitik ili rano brončano doba (Hulina *et al.*, 2011: 158, T4: 9). Ovakve slične ušice pojavljuju se još od neolitika, npr. na lokalitetu Konjevrate kod Skradina nalaze se u kontekstu *impresso* keramike i spominju se pod nazivom subkutane ručke (Korić i Horvat, 2018, T.6: 1-3). Marijanović u Ravliča pećini subkutane ručke smješta u fazu IIc odnosno kasnu hvarsku kulturu (Marijanović, 2012: 65-67). Ovakve su ušice uglavnom povezane s posudama koje su visjele nad ognjištem, a kroz njih su bivale

provedene vrpce kako bi iz istih bilo olakšano pripremanje hrane.

Takozvani metličasti ukras pojavljuje se na više ulomaka iste posude od koje je sačuvan samo dio oboda i trbuha, no jasno je da se ukras proteže u zoni ispod suženog vrata posude (T. 3: 1) Metličasti ukras na keramici zastupljen je diljem Europe od starijeg neolitika pa do kraja brončanog doba. Mnogo takvih ulomaka pronađeno je na lokalitetu Pećina ispod sela Srbani (Čuka, 2010, T. 1) u doticajnom horizontu s nalazima nakovanskog tipa. Čović smatra da se metličasti ukras na keramici javlja u Istri tijekom kasnog eneolitika i zalazi u prvu prijelaznu ili inicijalnu fazu samoga početka ranog brončanog doba (Istra I – faza Br A1 po Reineckeu) kao najuočljivije obilježje nedefinirane kulture koja preslojava nakovansku kulturu (Čović, 1983: 112, 120). Njegovo mišljenje uglavnom dijeli i Govedarica koji smatra da sve okolnosti ukazuju na to da metličasta keramika odgovara jednom ranijem razdoblju koje prethodi brončanom dobu i kulturi kasteljera. Njegova teorija temelji se, između ostalog, na usporedbi s lokalitetima Tršćanskog krasa, gdje se metličasta keramika iznimno javlja samo u slojevima ljubljanske kulture, dok je u mlađim horizontima uopće nema, te na lokalitetima sjeverne Italije, gdje je u razdoblju eneolitika najzastupljenija u Emiliji i Lombardiji te na području sjeverozapadne Toskane i Ligurije. Govedarica, uspoređujući situaciju na susjednim prostorima, smatra da masovnu pojavu metličaste keramike treba staviti u razdoblje eneolitika, a uzevši u obzir specifičan položaj i geografsku izoliranost istarskog poluotoka ne smije se zanemariti mogućnost retardacije i produženog trajanja u početnom horizontu etape bronce (Br) A (Govedarica, 1989: 71-75). S obzirom na stratigrafski kontekst, u sloju ispod gore opisane cjelovite posude, skloniji smo ovu posudu smjestiti u razdoblje eneolitika. Tome u prilog ide i oblik posude koji Marijanović u Ravlića pećini smješta u fazu II, odnosno kasni neolitik i rani eneolitik (Marijanović, 2012: 53; T. XVIII: 3). Oblik posude opisuje kao tip nešto izduženija oblika s blago i ravnomjerno zaobljenim profilom uz neznatno naglašavanje oboda, a što se u potpunosti slaže s našim primjerom. Isti autor metličasto ukrašavanje posuda u Ravlića pećini smješta u ranu fazu ranog brončanog doba (Marijanović, 2012: 96).

Nastavljajući kronološki niz, ovdje ćemo spomenuti jedini nalaz gotovo čitave posude *in situ* iz sonde 1, a koja je ipak pokazatelj djelomične očuvanosti stratigrafskog slijeda (sl. 5, T. 4: 1). Riječ je o posudi pronađenoj u jugoistočnom kutu sonde, a koja je bila položena naopako, s otvorom prekrivenim dnom druge posude (T.IV: 2). Posuda je trbušastog, blago spljoštenog oblika s niskim cilindričnim otvorom, lagano ljevasto izvijenim prema van. Slični oblici posuda poznati su iz Vaganačke pećine, Gudnje i Ravlića pećine (Forenbaher i Vranjican, 1985; Marijanović, 2005; 2012). Ukras se nalazi na ramenu posude te je izveden rijetko postavljenim trakama utisnute dvojne niti koje se pružaju do sredine gornjeg dijela posude. Na dnu svake trake nalazi se prividno kružni ukras izveden još jednom utisnutom upletenom niti, odnosno otiskom samo jednog čvora (sl. 5). Na najširem dijelu tijela posude smještene su manje trakaste ušice koje su izvedene iz tijela posude. Prema Forenbaheru (2018), ovakav tip *schnur* ukrasa većinom je izveden u horizontalnoj orijentaciji pa u ovom načinu i pružanju smjera linija predstavlja rijedak primjerak, pogotovo kada je riječ o ljubljanskom stilu ukrašavanja na jadranskoj obali. Sličnosti pronalazimo s posudom iz Vaganačke pećine (Forenbaher i Vranjican, 1985: 10; T. 5: 1), međutim na ovome primjeru radi se o linijama izvedenima sitnim kotačićem. Analogija identičnog ukrasa zasad je nepoznata. Eventualna paralela u obliku posude te smještaju i tehnici izrade ukrasa može se povući s nalazima iz Dežmanovih sojenica kod Iga na Ljubljanskom barju (Leghissa, 2015, sl. 1: 10; 2: 9). Leghissa eksperimentom dobiva karakterističan primjerak ukrašavanja ljubljanskog stila, a riječ je o utiskivanju dvostruke upletene uzice (2015, sl. 9). Ista autorica donosi pregled oblika ovakvih i sličnih posuda te u komparaciju dovodi i kulturu kuglastih amfora, a ukras koji se nalazi na njima uvelike je sličan našem primjerku te je također izveden utiskivanjem vrpce (Leghissa, 2021: 15; sl. 4: 7, 9). Szmyt spominje i Jamna kulturu koja je po njoj također nositelj karakteristika kulture kuglastih amfora, a veliku sličnost s našom posudom vidimo na lokalitetu Ocnitza u Moldaviji (Szmyt, 2003: 414; sl. 7: 2). Oblik posude i smještaj ukrasa možemo usporediti s bližim nalazima kao što su lonci iz Otišića, Gomile više Lada te jedini podvodni nalaz nedaleko Marine kod Trogira, a koje spominje Forenbaher u kontekstu ljubljansko-jadranskog lončarskog stila (Forenbaher, 2018). Potrebno je napomenuti da je dvadesetak centimetara dalje od posude pronađen i ulomak litike, vjerojatno slomljenog sječiva, međutim nalaz je izgubljen prilikom istraživanja, i nije sigurno je li uopće pripadao istom kontekstu.

Interesantan je i ulomak koji bi također pripadao klasičnom ljubljansko-jadranskom stilu, a koji je također iz sonde 1 kao i cjelovita posuda (T. 3: 2). Ovdje motiv ukrasa, koji je smješten uz sami obod posude, čine cik-cak

▲ Slika 5. Nalaz cjelovite posude iz sonde 1 (Foto: Filipa Jurković Pešić; Hrvoje Jambreč, IARH)

i pravocrtne linije izvedene s vjerojatno drvenom ili koštanom pločicom na koju je bila gusto namotana neka vrsta strune ili životinjske dlake, a kao što je to karakteristično baš za ovaj stil. Naknadno je utisnuti ukras ispunjen bijelom inkrustacijom. Za ovakav tip ukrasa nastavljamo koristiti predloženi naziv češljasto utiskivanje (Forenbaher, 2018: 121, sl. 3: 3–6) Identične primjere pronalazimo i u Ravlića pećini gdje autor ulomke smješta u razvijeni eneolitik i jadranski tip ljubljanske kulture, ali govori kako je ukras izveden nazubljenim kotačićem (Marijanović, 2012: 94; LXXIII: 4). Sličan koncept ukrasa na posudi zastupljen je također i u kulturi zvonolikih pehara na sjeveru Europe, u kasno eneolitičkom kontekstu (Turek, 2006: 12). Na Ljubljanskom Barju identičan je ukras krasio cijele posude pa čak i njihove ručke (Laghissa, 2021, Sl. 2: 1–2) Na hercegovačkom prostoru ovakav ukras nalazimo u pećini Lazaruši (Marijanović, 2003, T. XXVI: 3) i njejoj fazi IIa–b, a također se opisuje kao ukras dobiven nazubljenim kotačićem. Ovaj nalaz smješten je pod jadranski tip ljubljanske kulture.

Još prilikom prvog pregleda špilje, na mjestu gdje je otvorena sonda 3 pronađen je jedan ulomak oboda i tijela posude s karakteristikama klasičnog nalaza tipa Nakovana (T. 3: 4). Identične primjere nalazimo u Grapčevoj špilji (Forenbaher i Kaiser, 2000, sl. 4: 5) Riječ je o bikoničnoj zdjeli, naglašena ramena koje je na jednome dijelu ukrašeno urezima te ispod postavljenim vertikalnim plastičnim rebrima koja se pružaju po tijelu posude. Ovakav tip nalaza i ukrasa predstavlja postojanje prijelazne faze s neolitika na eneolitik (Ferrari *et al.*, 2018: 64–65).

Slikana keramika zastupljena je sa svega četiri ulomka. Najzanimljiviji ulomak dolazi u kombinaciji s urezivanjem (sl. 6a), dok je na ostalima boja očuvana tek u tragovima. Slikana keramika na istočnome Jadranu zastupljena je još od srednjeg neolitika i danilske kulture, a u kombinaciji s urezivanjem ili kaneliranjem javlja se u kasnom neolitiku i ranom eneolitiku, točnije u hvarsko-lisičičkoj kulturi. Primjer gdje je slikani ukras zastupljen usporedo s graviranim kao i kod našeg primjera, pronalazimo na lokalitetu Ravlića pećina gdje autor ulomke smješta

▲ Slika 6. Ulomci hvarske i danilske lončarije (Foto: Dora Čar; Hrvoje Jambrek, IARH)

pod klasičnu hvarsku kulturu (Marijanović, 2012, T. XXXVI: 1). Slične ulomke pronalazimo i u Grapčevoj špilji (Forenbaher i Kaiser, 2008, T. 5), no na ovom primjeru boja stijenke kao i boja koja je korištena za slikanje nisu iste. Na našem primjeru keramika je svijetle bež boje dok je slikanje izvođeno crvenom, a obrubi crnom ili tamno smeđom bojom. Takvi ornamenti uvelike nalikuju na slikanu keramiku pročišćene gline iz Danila, npr. Bitinju, ali i ovdje Korošec govori kako slikani motivi nikada nisu u kombinaciji s nekim drugim načinom ukrašavanja (Korošec, 1958: 47).

Kao sljedeću fazu izdvajamo srednji neolitik s nalazima karakterističnima za danilski stil ukrašavanja. Da su nositelji danilske kulture obitali u ovoj špilji, potvrđuju ulomci s plastično oblikovanim spiralnim motivima iz sonde 3 (sl. 6c). Ovakav tip ukrasa primjerice nalazimo u Pokrovniku (Brusić, 2008, T. VII: 1, T. XLVI: 1, T. LIV, T. LVI: 7, T. LVIII: 2-3, 5-7, T. LXXIII: 1, 3-4, T. LXXV: 3), Danilo – Bitinju (Korošec, 1959, T. XLIII: 3-5) i na Baricama u Smilčiću (Marijanović, 2022, T. XVI: 7). S obzirom da raspolažemo s više ulomaka iste posude, ali pritom nedostaju dijagnostički podatci oboda, dna ili ručke, nemoguće je pričati o samoj formi i izgledu posude. Nadalje, izdvajamo ulomak s urezanim višestrukim cik-cak linijama koji je po svojim stilskim karakteristikama također pripisan danilskoj kulturi (Sl. 6b) (Marijanović, 2005, T. X: 6).

U sondi 3, izvan konteksta, pronađen je i jedan manji ulomak s obodom i perforiranom stijenkama (T. 3: 3). Riječ je o cjedilu koje vjerojatno, kao i kod sličnog primjerka u Vaganačkoj pećini, svjedoči o dijelu garniture za preradu mlijeka (Forenbaher i Vranjican, 1985: 11, T. 7: 11). Primjerak iz Vaganačke pripada fazi 7, odnosno datiran je u kraj srednjeg i stariji dio kasnijeg brončanog doba.

► Litički artefakti

Litički skup iz Reljine pećine malobrojan je. Pronađeno je svega devet komada ukupne mase 23,48 g. Sonda 3 najbogatija je litičkim nalazima (n=6) dok su sonda 1 (n=2) i sonda 2 (n=1) nešto siromašnije. Nalazi potječu iz različitih arheoloških konteksta, a najviše ih je pronađeno u slojevima poremećenim različitim bioturbacijama. Posebno je to izraženo u sondi 3, gdje četiri od šest pronađenih komada potječu upravo iz poremećenog sloja koji nema svoju arheološku kontekstualnu vrijednost, a preostala dva nalaza, ulomak sječiva trapezoidnog presjeka i gravetice, pronađeni su u nedatiranom sloju koji se pruža ispod sloja kojeg možemo najvjerojatnije pripisati eneolitiku. Sonda 1 pruža nešto drugačiju sliku s dva pronađena litička nalaza: drugotnim sječivom (T.1: 4) i odbojčićem. Oba se artefakta nalaze ispod sloja koji je radiokarbonski datiran u razdoblje 1750 – 1540 pr. Kr. kalibrirano (DeA 47299, 3372±22 prije sadašnjosti, SJ 7, N-8).

U tehnološkim kategorijama ravnomjerno su zastupljeni različiti odbojci (T. 1: 2) (n=4) i sječiva (n=3), uz pločicu i ulomak bez jasnih elemenata koji bi ga svrstali u neku od tehnoloških kategorija. Na pet odredivih komada najveći je udio perastog završetka (n=4), a jedan komad ima stepeničasti završetak. Plohak je kao i tip završetka bio moguć za odrediti na pet komada. Najučestaliji je linearni (n=3) dok se na ostalim odredivim komadima javlja glatki (n=1) i točkasti (n=1) tip ploha. Fragmentiranost artefakata velika je. Tek su četiri komada cjelovita, dok su ostali komadi sačuvani parcijalno.

U kategorije formalnog oruđa možemo uvrstiti četiri komada. Pronađen je po jedan šiljak (T. 1: 5), ulomak sječiva s obradom (T. 1: 6), komad sa sitnom obradom (T. 1: 3) i gravetice (T. 1: 1). Obrada je raznolika, a najučestaliji je suusporedni retuš (n=2). Na rubovima oruđa javljaju se još i usporedni (n=1) i sitni (n=1) retuš.

Malobrojni litički skup, koji k tome potječe iz uglavnom nejasnih arheoloških konteksta ostavlja malo mogućnosti za interpretaciju. Uzimajući u obzir činjenicu da slojevi iz Reljine pećine pripadaju mlađim prapovijesnim razdobljima, možemo reći da se litički skup svojim karakteristikama uklapa u njih. Ulomak sječiva trapezoidna presjeka (T. 1: 6), obrađenog na ventralnoj strani tipičan je za razdoblja neolitika i eneolitika (Korona, 2009: 154-155), a distalno sačuvani ulomak šiljka izrađen finijom tehnikom odgovara izrađevinama kakve su se koristile u širokom razdoblju od ranog neolitika do kasnog brončanog doba. Iz cijelog litičkog skupa, po tehnološkim i tipološkim karakteristikama izrazito odskakče nalaz *gravetice*, tip nalaza koji podrijetlo vuče još iz gravetijenske kulture (Taipale *et al.*, 2022: 3), a koji je tipičan za epigravetijensku materijalnu kulturu kasnog pleistocena i početka holocena na istočnoj obali Jadrana (Vukosavljević *et al.*, 2014; Karavanić, 2017: 116).

► Koštane izrađevine

Skup nalaza koštanih izrađevina na lokalitetu izrazito je malen (n=2) ukupne mase 89 g, no svakako se mora spomenuti. Od formalnih koštanih alatki na lokalitetu pronađena je samo jedna. Jedini nalaz koštane izrađevine iz sonde 1 koštano je šilo (T. 1: 8) (Vitezović, 2016: 85) kojeg s oprezom smještamo u brončanodobni kontekst prema nalazima lončarije. Koštano šilo očuvane duljine 85 mm izrađeno je od dijafize duge kosti s jasnim tragovima uklanjanja materijala kako bi se izradio zašiljeni vrh alatke koji na ovom artefaktu nije sačuvan u cijelosti. Rubovi distalnog kraja alatke uglačani su najvjerojatnije uporabom samog alata. U sondi 2, također u brončanodobnom kontekstu, pronađen je samo jedan nalaz, obrađeni parožak od roga cervida, najvjerojatnije poluproizvod (T. 1: 7). Na proksimalnom dijelu paroška (T. 1: 7a) vidljivi su tragovi *cut-and-break* tehnike odvajanja paroška od stabla roga, u ovom slučaju zasijecanje oštirim metalnim predmetom poput sjekire kroz *cortex* roga do spužvastog tkiva gdje je onda mnogo lakše pokretom savijanja odlomiti željeni dio roga (Vitezović, 2016: 66-68). Duljinom medijalnog dijela artefakta vidljivi su tragovi rezanja, sječenja i uklanjanja materijala struganjem (Vitezović, 2016: 70-71). Distalni kraj artefakta (T. 1: 7b) oblikovan je uklanjanjem vrha paroška, a zatim je obrada distalnog ruba izvedena finim potezima oštirim metalnim predmetom u krug (Cristiani i Alhaique, 2005). U špilji

su pronađena i tri ulomka roga cervida koji nemaju vidljive tragove obrade, no u objekt su mogli biti doneseni upravo sa svrhom nekog oblika modificiranja.

► Preliminarna zooarheološka analiza

Preliminarna analiza ostataka faune, uključujući i malakološke ostatke, pokazala je prisutnost domaćih i divljih životinja, ali i dokaze skupljanja morskih školjaka i kopnenih puževa. U slojevima najmlađe faze zastupljene su samo kosti ovkaprida i goveda, dok je od prapovijesnih slojeva primjetna paralelna zastupljenost domaćih i divljih jedinki, ali i malakološki ostatci. Od domaćih životinja potvrđene su ovca, koza, govedo i svinja, no u ovom trenutku teško je reći jesu li sve držane u prostoru špilje ili njenoj neposrednoj blizini, ili je dio nalaza produkt konzumacije, a da životinja nikada nije živjela na ovom prostoru. U sondi 1, u prapovijesnom kontekstu, pronađeno je više kostiju goveda koje upućuju na ostatke čitave životinje čije je truplo u nekom momentu obrađeno u predšpiljskom prostoru. Zanimljivo je da su kosti jelena pronađene samo u prapovijesnim slojevima na prostoru sonde 1, odnosno vanjskom prostoru špilje. Ta činjenica zapravo ne iznenađuje, već potvrđuje tezu da je predulazni dio špilje funkcionirao kao mjesto za druženje, a vjerojatno i obradu i konzumaciju ulovljenih životinja. Isto vrijedi i za ostatke dagnji, kamenica i kopnenih puževa, koji su svi, s iznimkom jedne dagnje iz sonde 2, pronađeni u kontekstu prapovijesnih slojeva sonde 1. Od divljih životinja pronađena je i jedna kost divlje svinje u sondi 2, jedna kost srne u sondi 1, dva ulomka kostiju lisice iz najdubljih slojeva u sondi 1 te više ulomaka kostiju jazavca iz sonde 1 i 3. Samo jedna fetalna kost ovkaprida, iz vjerojatno eneolitičkog konteksta u sondi 3, mogla bi biti znak boravka ljudi u špilji tijekom zime ili ranog proljeća, no takvu tvrdnju iznosimo s oprezom.

Tafonomskim pregledom kostiju pokušali su se utvrditi procesi koji su se odvijali nakon smrti pojedine životinje (Fernandez-Yalvo i Andrews, 2016). Velika razlomljenost kostiju očekivana je u ovakvom kontekstu, prvenstveno radi učestalog gaženja, no dio kostiju pokazuje i tragove namjernog lomljenja, vjerojatno radi ekstrakcije koštane srži ili pripreme kostiju za izradu koštanih alatki. Dio kostiju iz sonde 2 očekivano pokazuje tragove gorenja, dok su na kostima iz sonde 1 uočeni površinski tragovi djelovanja korijenja biljaka. Samo na jednoj kosti uočeni su tragovi griženja neke manje zvijeri, a tragovi rezanja uočeni su samo na jednoj mandibuli ovce.

► Petroglif iz Reljine pećine

Vrlo zanimljiv nalaz iz Reljine pećine predstavlja petroglif urezan u sigu u prvoj dvorani objekta (sl. 7). Riječ je o motivu izrazito pojednostavljene i stilizirane figure ljudskog oblika s čije se desne strane nalazi pomno urezan motiv roga čija je površina ispunjena uzdužnim linijama. S lijeve strane uočava se još jedan urez, no moguće je razaznati samo nepravilno kružnu formu. Visina motiva iznosi dvadesetak centimetara, a iznad njega uklesan je kvadratni utor za gredu visine desetak centimetara. Slični arhitektonski elementi učestalo su dokumentirani na stjenovitim površinama širom područja Velebita, što dodatno potkrepljuje ovu interpretaciju. Nasuprot uklesanom otvoru, na suprotnom zidu špilje nalazi se prirodni utor u stijeni pa je bilo za pretpostaviti da je zaista riječ o mjestu na kojem je iz nekog razloga postavljena drvena greda (sl. 3). Prvotna zamisao bila je da je riječ o dijelu ogradne konstrukcije koja je zatvarala staju, međutim kao što je ranije spomenuto, od kazivačice Anke Sjauš doznali smo da je bila riječ o gredi na koju se stavljalo sijeno za životinje. Antropomorfni lik za sada je nemoguće datirati, kazivači ga nikada nisu primijetili, niti su poznate paralele koje bi pomogle pri identifikaciji motiva s rogom. Položaj petroglifa i njegova visina u razini jednostavnog dosega ruke sugeriraju da je riječ o recentnijem uratku.

► Rasprava

Ovim radom pokušali smo dati detaljnu analizu jednog speleološkog objekta koji je kroz nekoliko tisućljeća služio čovjeku kao zaklon za njegove životinje. Iako je riječ tek o probnim istraživanjima kojima niti u jednoj sondi nije doseguta puna dubina, već sada možemo zaključiti da Reljina pećina pokazuje velike sličnosti s Vaganačkom pećinom. To ni ne iznenađuje s obzirom da su međusobno udaljene oko 10 km zračne udaljenosti, na gotovo jednakoj nadmorskoj visini, uz važne trgovačke puteve koji vode iz Primorja u Liku. Promatrajući najranija razdoblja čuvanja stoke unutar špilje za sada je teško tvrditi da li je riječ o sezonskoj okupaciji objekta vezanoj uz neko trajno stanište ili nasumično odabranom mjestu pojedinaca ili manje grupe ljudi koji prilikom migracija zaposjedaju pogodne objekte na planini. Tijekom brončanog doba ovi se pojedinci ili manje grupe s izvjesnom sigurnošću mogu vezati za obližnje gradine. U slučaju Reljine pećine, današnji stočarski put vodi od Ljubotića iznad Kruščice, preko Renjevca do visoravni Bilog Sinokosa (sl. 1). Oko Kruščice ubicirano je nekoliko prapovijesnih gradina od kojih su najbliže Lisarica i Silna Gradina (Glavičić, 1984). Ispod Bilog Sinokosa postoji toponim Gradina, međutim u stručnoj literaturi do sada nije zabilježen kao mogući lokalitet. Moguće je da toponim dolazi od činjenice da je riječ o malenoj visoravni okruženoj stijenama (ograda-gradina). Na istom putu od Kruščice do Bilog Sinokosa nalazimo i najmanje tri prapovijesne kamene gomile, dvije kod Ljubotića, a treću na prijevoju Kose od Sinokosa koja pruža posljednji pogled na more prije spuštanja na visoravan (Glavičić, 1982). Lokalno stanovništvo spominje još jedan „turski grob“ na Jelovačkim vratima iznad Bilog Sinokosa, a koja su zapravo uski prolaz iz Primorja prema Lici. Ta lokacija za sada još nije terenski pregledana.

Kao poseban nalaz iz Reljine pećine treba izdvojiti posudu iz sonde 1, pred ulazom u špilju. Gotovo cjelovita posuda s poklopcem, okrenuta naopako, vrlo je vjerojatno ovdje odložena s posebnom namjerom. Iako nisu vidljivi tragovi ukopa pa ne znamo je li bila položena u posebnu jamu, ta je pretpostavka izgledna jer takva posuda na hodnoj površini ne bi ostala intaktna. Kremeni ulomak u njezinoj blizini mogao je biti povezan u isti kontekst, no ta će pretpostavka zauvijek ostati neodgovorena. Sloj u kojem se posuda nalazila radiokarbonski je datiran preko kosti malog preživača, a dobiven je datum 1750 – 1540 pr. Kr. kalibrirano (DeA 47299, 3372±22 prije sadašnjosti, SJ 7, N-8), no podsjećamo da je stratigrafija u svim sondama više ili manje poremećena. To je posebno slučaj u sodi 1 gdje je zamjetan utjecaj korijenja biljaka. Djelomična paralela u smislu konteksta nalaza može se pronaći u Veloj peći kod Vranje u Istri, doduše iz nešto kasnije faze, srednjeg ili kasnog brončanog doba. Naime, tamo je izdvojena koncentracija keramičkih ulomaka u zasebnoj jami, a nekoliko ih je odloženo tako da je dno posude bilo okrenuto prema gore (Forenbaher, Rajić Šikanjčić i Miracle, 2006: 37, sl. 17). Ispod gomile ulomaka pronađen je gotovo cjeloviti vrč koji je također bio okrenut naopako. Autori nude hipotezu prema kojoj je moguće riječ o ritualnom polaganju posude, a s istom se slažu i autori ovog rada. Posuda ispred ulaza Reljine pećine možda predstavlja ritual vezan za zaposjedanje objekta na duže vrijeme, vjerojatno od strane stočara koji su ovdje čuvali ili skrivali svoje životinje. Ostatci *fumier* naslaga kao i preliminarna analiza životinjskih ostataka definitivno upućuju na povremeno duži boravak stoke u objektu pa nije isključeno da bi se prije zaposjedanja takvog objekta izvršila neka vrsta obreda radi zaštite njegovih stanovnika. Ovakav ritual podsjeća na mnogo kasnije primjere polaganja posuda u temelje raznih objekata. Posude bi sadržavale ptičje kosti ili jaja i bile okrenute naopako, a uz njih bi ponekad bio željezni klin ili nož, a taj je običaj poznat još od željeznog doba (Špehar i Zorić, 2022).

Zanimljiv je izostanak željeznodobnog horizonta, kao i kasnijeg antičkog, iako ih u trenutačnoj fazi istraženosti špilje ne možemo u potpunosti isključiti. Međutim, istu pojavu uočavamo i u Vaganačkoj pećini. Izostanak nalaza iz spomenutih razdoblja ne mora nužno značiti da špilja nije bila korištena, već da je korištena samo sporadično, kao zaklon u slučaju nevremena. U tom slučaju neće doći do znatnijeg taloženja životinjskog izmeta niti većih koncentracija zaostale lončarije. Isto vrijedi za recentna razdoblja korištenja objekta za koja znamo isključivo preko usmene predaje. Što se tiče najstarije faze korištenja špilje, od svih nalaza izrazito odskakće nalaz gravetice, tipičan za epigravetijensku materijalnu kulturu kasnog pleistocena i početka holocena na istočnoj obali Jadrana. Takva teza je još vjerojatnija uzmemo li u obzir postojanje mezolitičke faze u Vaganačkoj pećini (Forenbaher i Vranjican, 1985: 7).

► Zaključak

Zaključci doneseni na temelju preliminarnih istraživanja Reljine pećine zasigurno će se mijenjati s novim istraživanjima. Za sada je sigurno da špilja pokazuje velike sličnosti s obližnjom Vaganačkom pećinom, u kronološkom i funkcionalnom smislu. Stočari koji su je posjećivali koristili su je kao trajniju nastambu u prapovijesnim razdobljima, eventualno s izuzetkom kasnog neolitika iz kojeg potječe vrlo malo nalaza. Špilja funkcionira kao zajednička nastamba za ljude i životinje, a s početkom željeznog doba čini se da se taj običaj napušta. Od tada špilja postaje samo povremeno posjećivana i korištena, vjerojatno kao i u recentno vrijeme. U svom završnom stadiju intenzivnog korištenja vrlo je vjerojatno možemo povezati sa zajednicama koje su boravile na obližnjim gradinama. Njen položaj usred planine, na prastarom putu za Liku svjedoči o trgovačkom putu između dvije regije koji je funkcionirao sve do druge polovice 20. stoljeća.

Reljina Cave in the Southern Velebit Mountains

Reljina Cave is a simple speleological object located on the coastal slope of southern Velebit, positioned along an old pastoral route leading toward Lika. Trial archaeological excavations conducted in 2023 encompassed three test trenches aimed at gaining insight into the dynamics of the cave's use. Current results indicate intensive occupation from the Middle Neolithic to the end of the Bronze Age, with sporadic visits likely continuing into more recent periods. The earliest horizons are represented by numerous pottery fragments, remains of lithic and bone industries, and animal bones. The cave's use as a livestock pen is confirmed by the presence of fumier deposits. The archaeological research also incorporated an ethnographic component in order to obtain a comprehensive understanding of the cave's function and use until its eventual abandonment.

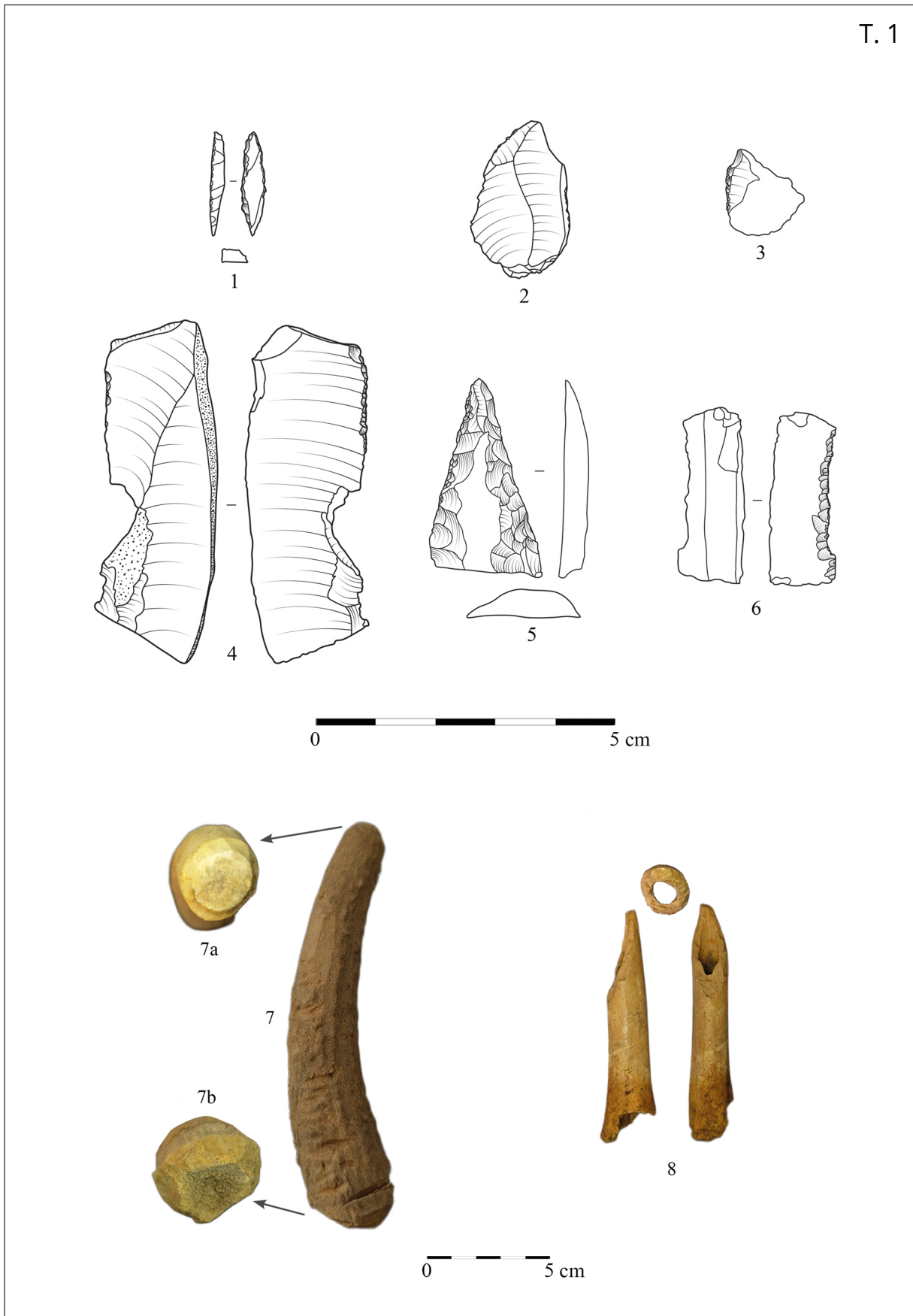
Key words: Velebit Mountains, cave, archaeology, ethnology, prehistory

► Literatura

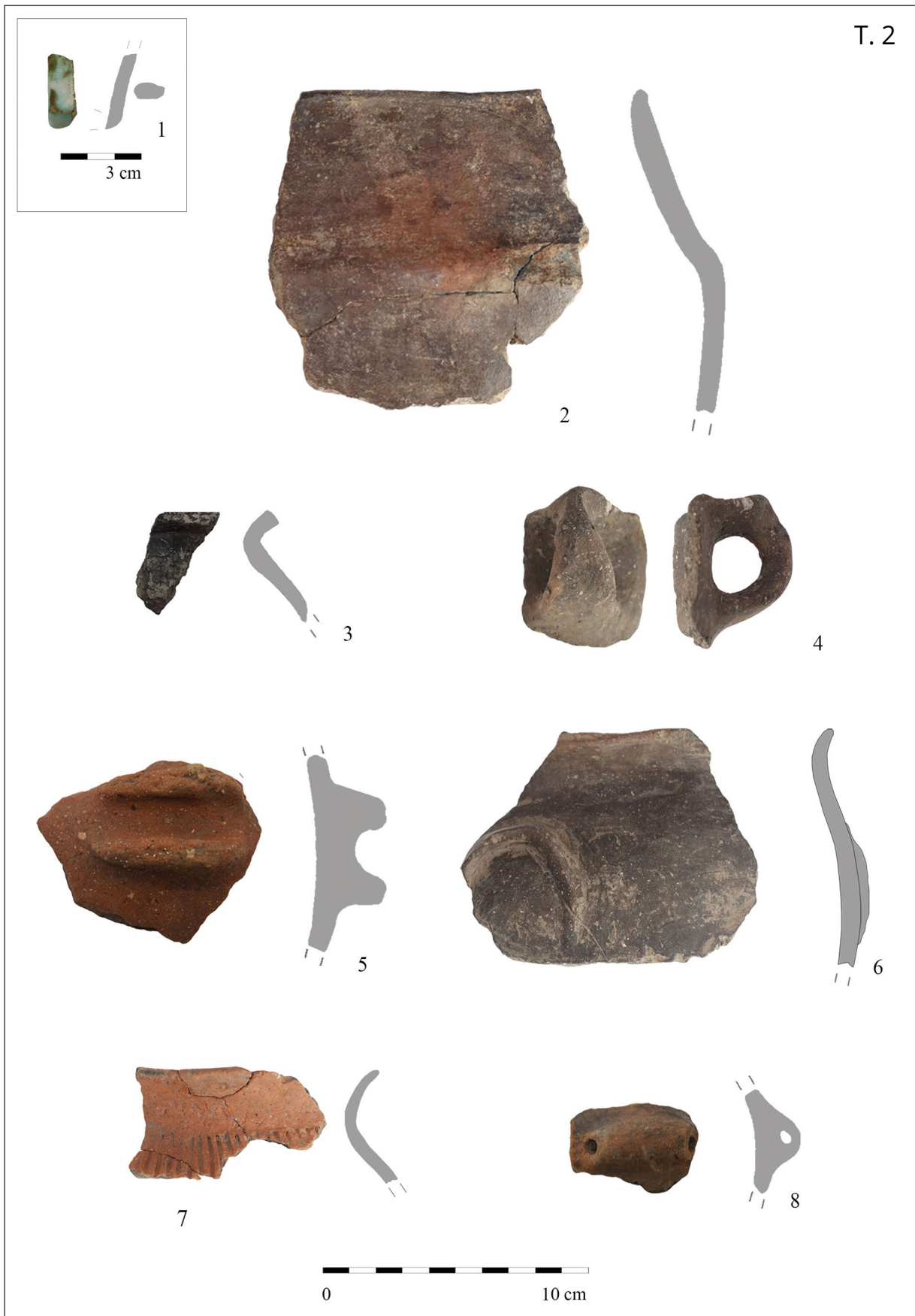
- Brusić, Z. 2008. *Pokrovnik – naselje iz neolitika*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- Cristiani, E. i Alhaique, F. 2005. Flint vs. metal: the manufacture of bone tools at the Eneolithic site of Conelle di Arcevia (Central Italy), u H. Luijck, A. M. Choyke, C. E. Batey i L. Lougas (ur.) *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth – Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present*: 397–403. Tallinn.
- Čuka, M. 2009. Tipološka obrada odabranih ulomaka prapovijesne keramike iz Pećine ispod sela Srbani. *Histria archaeologica* 40: 13–44.
- Dubolnić M. 2006. Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48: 1–55.
- Ferrari, A., Forenbaher, S., Micheli, R., Montagnari Kokelj, M., Pessina, A., Velušček, A. i Visentini, P. 2019. Neolithic and Eneolithic of Caput Adriae, u E. Borgna, P. Cassola Guida i S. Corazza (ur.) *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*: 61–74. Firenze: Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria.
- Fernandez-Jalvo, J. i Andrews, P. 2016. *Atlas of Taphonomic Identifications: 1001+ Images of Fossil and Recent Mammal Bone Modification*. Dordrecht: Springer.
- Forenbaher, S. i Vranjican, P. 1985. Vaganačka pećina. *Opuscula archaeologica* 10: 1–21.
- Forenbaher S. i Vranjican, P. 1988. Velebit – Rekognosciranje speleoloških objekata. *Arheološki pregled* 29: 237–239.
- Forenbaher, S. i Kaiser, T. 2000. Grapčeva špilja i apsolutno datiranje istočnojadranskog neolitika. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 92 (1): 9–34.

- Forenbaher, S. i Kaiser, T. 2006. Lončarija Pupićine peći, u P. T. Miracle i S. Forenbaher (ur.) *Pretpovijesni stočari sjeverne Istre. Arheologija Pupićine peći. Svezak 1*: 163–224. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Forenbaher, S., Rajić Šikanjić, P. i Miracle, P. T. 2006. Lončarija iz Vele peći kod Vranje (Istra). *Histria archaeologica* 37: 5–44.
- Forenbaher, S. i Kaiser, T. (ur.) 2008. *Grapčeva špilja – pretpovijesni stan, tor i obredno mjesto*. Split: Književni krug Split.
- Forenbaher, S. 2018. Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana. *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 35: 113–157.
- Gabrovec, S. 1983. Jugoistočnoalpska regija, Kasno brončano doba – kultura polja sa žarama, u A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzano doba*: 52–96. Sarajevo: Svjetlost–Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Gerometta, K. i Boschian, G. 2022. Stočari i špilje u Hrvatskoj – novi geoarheološki podaci iz špiljskih sedimenata. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 55 (1): 9–41.
- Glavičić, A. 1982. Nalazi kamenih gromila na Velebitu (I dio). *Senjski zbornik* 9 (1): 33–42.
- Glavičić, A. 1984. Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI.). *Senjski zbornik* 10–11 (1): 7–28.
- Hellmuth Kramberger, A. 2017. *Monkodonja – Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre, Knjiga 2/1, Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja – Tekst*. Monografije i katalogi 28/1. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Horvat, K. i Vujević, D. 2017. Pokrovnik – The Material Culture of the Neolithic Settlement. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 34: 45–81.
- Hulina, M., Forenbaher, S. i Miracle, P. T. 2011. Prehistoric Pottery from the Interior Section of Pupićina Cave (2001 Excavation). *Histria archaeologica* 42: 137–184.
- Karađole, A. i Borzić, I. 2020. Keramički nalazi iz bizantske utvrde Gradina na otoku Žirju. *Archaeologia Adriatica* 14: 45–109.
- Karavanić, I. 2017. *Paleolitički lovci-skupljači na tlu Hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Korić, M. i Horvat, K. 2018. Tipološke i stilske karakteristike keramičkih nalaza ranog neolitika iz Konjevratu. *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 32: 7–34.
- Korona, M. 2009. Kameni artefakti, u B. Marijanović (ur.) *Crno vrilo 2*: 145–217. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Korošec, J. 1958. *Neolitska naseobina u Danilo Bitinju*. Zagreb.
- Leghissa, E. 2015. Način okrašavanja keramike ljubljanske kulture in pramenaste keramike – eksperimentalna arheologija. *Arheološki vestnik* 66: 275–292.
- Leghissa, E. 2021. Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late Copper Age Ljubljana culture. *Arheološki vestnik* 72: 7–51.
- Malez, M. 1962. Paleontološka istraživanja i speleološka rekognosciranja u 1959. godini. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 66: 309–324.
- Malez, M. 1969. Paleontološki i prehistorijski nalazi u pećinama Velebita, u Ž. Poljak i suradnici, *Velebit*. Zagreb: Planinarski savez Hrvatske.
- Marijanović, B. 2003. *Eneolitik i eneolitičke kulture u Bosni i Hercegovini*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- Marijanović, B. 2005. *Gudnja – višeslojno prapovijesno nalazište*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji.
- Marijanović, B. 2022. *Neolitičko nalazište Barice u Smilčiću – istraživanje 2016./2017.* Zadar: Sveučilište u Zadru.
- de Marinis, R. C., Rapi, M., Ravazzi, C., Arpentini, E., Deaddis, M. i Perego, R. 2005. Lavagnone (Desenzano del Garda): new excavations and palaeoecology of a Bronze Age pile dwelling in northern Italy, u Ph. Della Casa i M. Trachsel (ur.) *WES'04 – Wetland Economies and Societies. Proceedings of the International Conference in Zurich, 10–13 March 2004*: 221–232. Collectio Archaeologica 3. Zürich: Chronos
- Rapi, M. 2007. Lavagnone di Desenzano del Garda (BS), settore B: la ceramica del Bronzo Antico I, u R.C. de Marinis (ur.) *Studi sull'abitato dell'età del Bronzo del Lavagnone, Desenzano del Garda*: 109–185. Notizie Archeologiche Bergomensi 10. Bergamo: Civico Museo Archeologico.
- Szmyt, M. 2003. Verbreitung und Kontakte der Kugelamphorenkultur: Ein Blick auf die polykulturellen Peripherien. *Germania: Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts* 81 (2): 401–442.
- Špehar, P. i Zorić, B. 2022. Arheološki tragovi nehršćanskih obreda u srpskom delu Podunavlja tokom srednjeg veka. *Etnoantropološki problemi* 17 (3): 985–1009.
- Taipale, N., Chiotti, L. i Rots, V. 2022. Why did hunting weapon design change at Abri Pataud? Lithic use-wear data on armature use and hafting around 24,000–22,000 BP. *PLoS ONE* 17 (1): e0262185. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262185>
- Turek, J. 2001. Late Eneolithic mortuary practices and their social significance. *Archaeolingua* 13: 1–16.
- Vitezović, S. 2016. *Metodologija proučavanja praistorijskih koštanih industrija*. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Vukosavljević, N., Perhoč, Z. i Altherr, R. 2014. Prijelaz iz pleistocena u holocen u pećini Vlakno na Dugom otoku (Dalmacija, Hrvatska) – litička perspektiva. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 31: 5–72.

T. 1

▲ Tabla 1.

▲ Tabla 2.

▲ Tabla 3.

T. 4

▲ Tabla 4.